

Kur'an Perspektifinden Uzun Ömür Olgusu

The Phenomenon of Longevity from the Perspective of the Qur'an

Sümeyye Saygın

Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı
Res. Assist. PhD., Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology, Department of
Tafsir

Konya / Türkiye

ssaygin@erbakan.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-5778-4174>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 01.04.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 26.06.2024

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2024

DOI: 10.33420/marife.1462883

Cite as / Atf: Saygın, Sümeyye. "Kur'an Perspektifinden Uzun Ömür Olgusu". *Marife* 24/1 (2024) 71-92. <https://doi.org/10.33420/marife.1462883>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Kur'an Perspektifinden Uzun Ömür Olgusu

Özet

Ömrü, insanın varoluş sahnesinde geçirdiği zamanın tümü olarak tanımlamak mümkündür. Doğum, yaşam, ölüm ve tüm bunları kapsayıcı bir kavram olarak ömür insanın düşünce dünyasını ve reel yaşamını sürekli meşgul eden meselelerdendir. İnsanoğlu dünya tarihi boyunca yeryüzündeki varlığını sona erdiren bir vakia olarak ölüm gerçeğinden uzak durmaya çalışmıştır. Bireysel olarak her insan için ölüm tümüyle inkâr edilememekle birlikte kolayca teslim olunabilen bir gerçek de değildir. Bu nedenle insanlık tarihi boyunca insanoğlu esasında ölümsüzlüğü arzulamıştır. Ölümsüzlüğün imkansızlığı ve ölümün kaçınılmaz bir hakikat oluşu karşısında insanoğlu en azından dünyada yaşayabildiği kadar uzun bir ömür yaşam isteğinde olmuştur. İnsanın ömrünü uzun yahut kısa olarak seçmesi kendi elinde değilse de uzun ömür iştiyakı neredeyse her insanda vardır. Bu bağlamda uzun ömür olgusu tarih boyunca muhtelif vesilelerle insan zihnini meşgul eden bir mesele olarak karşımıza çıkar.

Bilindiği üzere Yüce Allah vahyini insanlara bireysel ve toplumsal olarak onları ilgilendiren meselelerini dikkate alıp sosyal, kültürel, tarihsel bilgi ve birikimlerini gözeterek iletmiştir. Bu doğrultuda hayat, ömür ve ölüme dair birtakım konular da Kur'an'da doğrudan ve dolaylı olarak kendilerine yer bulmuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de hem doğrudan insan ömrüne işaret eden ayetler hem de uzun ömrün imkanına, insandaki uzun ömür arzusuna ve ömrün değerine yönelik ifadeler içeren ayetler yer almaktadır.

Literatürümüzde Kur'an açısından tek başına ömür veya uzun ömür olgusunu konu edinen bir çalışma tespit edebildiğimiz kadariyle bulunmamaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın konusu Kur'an perspektifinden uzun ömür olgusu olarak belirlenmiştir. Çalışmanın, uzun ömür olgusunu Kur'an'ın sunduğu bakış açısıyla olabildiğince bütüncül ve kapsamlı bir şekilde ortaya koymak suretiyle alandaki bir boşluğu doldurması hedeflenmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetleri doğrudan uzun ömürle ilişkili iken bazı ayetler konuyu dolaylı olarak ilgilendirmektedir. Bu doğrultuda bu çalışma kapsamında öncelikle uzun ömür kavramının yer aldığı ayetler tespit edilmiştir. Söz konusu ayetler tasnif edildiğinde Kur'an'ın uzun ömre insanın uzun ömre duyduğu aşırı istek, uzun ömrün insan için mümkün oluşu ve uzun ömrün değeri bağlamlarında değiştiği görülmüştür. Bu nedenle ömür ve uzun ömür kavramları kısaca izah edildikten sonra ilk olarak insandaki uzun ömür iştiyakı meselesi incelenmiştir. Ayetlerden anlaşıldığı üzere dünyaya düşkünlük ve bu dünya hayatında çok yaşama isteği insanın özünde mevcuttur. Aşırıya kaçmadığı takdirde insandaki uzun ömür arzusunun kötü kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Ancak Yahudiler örneğinde vurgulanan ölüm sonrası hayatın ve gerçekleşecek olan hesabın inkar edilmesi maksadıyla uzun ömrü arzulamak kınanmaktadır.

Ömrün insan için kısa olması da uzun olması da Yüce Allah'ın takdirindedir. Kur'an ayetleri insan ömrünün genel kabul gören ortalama insan ömründen daha fazla olmasının mümkün olduğunu teyit eder. Zaten insanın ortalama bir süreden fazla yaşaması bir vakıadır. Ancak ayetlerin bu konuda vurguladığı nokta ömrü tayin edenin Allah Teala olduğu ve her insanın ömrünün süresinin en başında Allah katında yazılı olarak kaydedildiğidir. Bunun yanı sıra ayetler insana şayet çok uzun bir ömür bahşedilirse bu durum onun yaratılış bakımından tersine döndürülmesi ile neticeleneceğini haber vermektedir. Bu doğrultuda insanın bildiklerini bilmez bir hale gelmesi ihtimal dahilinde olduğundan İslam dünyasında uzun ömür çok istenmemesi gereken bir hal olarak nitelenir. Son olarak belirtmek gerekir ki ömrün kısa veya uzun olması başlı başına ömre değer katmaz. Kur'an'a göre ömre değer katan unsurlar iman ve salih ameldir. Bu doğrultuda iman ve salih amelle süslenmiş ve son nefese kadar böyle yaşamış bir uzun ömür Allah katında son derece değerlidir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, İnsan, Uzun Ömür, Yaşam.

The Phenomenon of Longevity from the Perspective of the Qur'an

Summary

Lifespan can be defined as the entirety of time spent by an individual in the scene of existence. Birth, life, death and the encompassing concept of lifespan are constantly occupying the human thought world and real life. Throughout history, humanity has tried to stay away from the fact of death as an event that ends his existence on earth. For each individual human being, death cannot be completely denied, but neither is it a fact that can easily be surrendered. Therefore, throughout human history, mankind has essentially desired immortality. In the face of the impossibility of immortality and the inevitability of death, humanity has desired at least to live as long as possible on Earth. Although it is not within one's control to choose whether one's life will be long or short, the desire for a long life is almost present in every individual. In this context, the phenomenon of longevity has emerged as an issue that has preoccupied the human mind throughout history.

As is known, Allah has conveyed His revelation to people, taking into account individual and societal matters that concern them, while considering their social, cultural, historical knowledge and accumulations. In this regard, certain topics related to life, lifespan, and death have found their place directly and indirectly in the Qur'an. Both directly referring to human lifespan and containing expressions regarding the possibility of longevity, the desire for long life in humans, and the value of life, there are verses in the Qur'an.

As far as we could determine, there is no study in our literature that deals with the concept of life or long life from the perspective of the Qur'an alone. Therefore, the subject of this study has been determined as the phenomenon of longevity from the perspective of the Qur'an. The aim of the study is to fill a gap in the field by presenting the phenomenon of longevity as comprehensively and complementarily as possible from the perspective offered by the Qur'an.

While some verses of the Qur'an are directly related to longevity, others indirectly address the topic. In this context, primarily, the verses containing the concept of longevity were identified within the scope of this study. When these verses are classified, it is seen that the Qur'an touches upon the desire for long life in humans, the possibility of long life for humans, and the value of longevity for humans. Therefore, after briefly explaining the concepts of life and longevity, the issue of the desire for long life in humans is examined. It can be understood from the verses that the desire for longevity in humans is inherent in human nature, provided that it does not exceed the limits. However, desiring a longevity is condemned with the purpose of denying life after death and the accountability that will take place, as exemplified by the Jews.

Whether life is short or long is in the hands of Allah. The Qur'anic verses confirm that it is possible for human life to exceed the generally accepted average human lifespan. In fact, a human living longer than an average period is a reality. However, what the verses emphasize in this regard is that Allah determines the lifespan, and the lifespan of every individual is recorded by Allah at the very beginning. Additionally, the verses indicate that if a person is granted a very long life, this situation will result in a reversal in terms of the individual's creation. Therefore, since it is possible for a person to become ignorant of what they know, in the Islamic world, a longevity is described as a state that should not be desired. Finally, it should be noted that whether life is short or long does not add value to life on its own. According to the Qur'an, the factors that give value to life are faith and righteous deeds. In this regard, a long life adorned with faith and righteous deeds, lived until the last breath, is highly valuable in the sight of Allah.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Human, Longevity, Life.

Giriş

Yüce Allah hiçbir insana ebedilik vermemiştir;¹ ancak tanıdığı yegâne yaşam alanı olan dünyanın cezbediciliği ile ölüm sonrası hayatın bilinemez oluşu insana ölüm korkusu veren² ve bu dünyada uzun bir ömrü arzulatan sebeplerdendir. İnsanların bir kısmı bu dünyadan başka bir hayat olduğuna inanmadıklarından ötürü yaşayabildikleri kadar uzun yaşama arzusundadır. Ne zaman sonlanacağını bilmedikleri ve bu dünyadan ibaret kabul ettikleri³ ömürleri onlar için en kıymetli hazinedir. Bununla birlikte çok yaşama, uzun ömürlü olma isteği sadece ahiret inancı olmayan kimselere mahsus değildir. İnsanoğlu ahiret hayatına iman ettiği halde yine de dünyada olabildiğince uzun bir ömrü olsun ister. Zira tabii bir olgu olarak kabul edilse de ölüm karşısında her insanın kolayca boyun eğmesi mümkün olmaz. İnsan psikolojisi ölümün gerçekliğini inkâr edemezken bir yandan da onu kabul etmek istemez, onu aşmayı en azından onun gecikmesini umar.⁴

İnsandaki ölümsüz olma ya da en azından yaşayabildiği kadar uzun yaşama isteğinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu gösteren birtakım toplumsal, kültürel ve edebi öğeler mevcuttur. Örneğin en eski edebi destanlardan *Gilgamiş Destanı*, ölüm korkusu kendisini ele geçiren Gilgamiş'in ölümsüzlük arayışını konu edinmektedir.⁵ Yine Orta Çağ'da Altay Türklerinde dünyaya bağlılığın ve ölümden kaçma arzusunun son derece kuvvetli olduğu; uzun ömür temennilerinin kültürel hayatta mühim bir yerinin bulunduğu ifade edilir.⁶ Benzer şekilde İslam öncesi Arap toplumunda da biricik yaşam alanı kabul edilen bu dünyada sonsuza kadar yaşamayı yahut yok oluş olarak kabul edilen ölümden önce olabildiğince uzun bir ömür sürmeyi kasteden kavramların sıkça kullanıldığı göze çarpmaktadır.⁷

Modern döneme gelindiğinde uzun ömrün gündeme gelmesine sebep olan hususlardan birinin seküler bir düşünce ve hareket tarzı olan transhümanizm olduğu görülür. Transhümanist düşünce tarzına göre insan, var olduğu haliyle eksik, kırılğan, savunmasız⁸ ve kendini geliştirmesi, nihayetinde de aşması gereken bir varlıktır. Bu düşünce sisteminde merkezde insan vardır ve nihai hedef insanı

¹ *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), el-Enbiyâ 21/34.

² Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed el-Gazzâlî, *Mizânu'l-Amel*, thk. Suleymân Dunyâ (Mısır: y.y., 1964), 394.

³ el-Mü'minûn 23/37; el-Câsiye 45/24.

⁴ Hayatî Hökelekli, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 152-153.

⁵ N. K. Sanders, *Gilgamiş Destanı*, çev. Sevin Kutlu - Teoman Duralı (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 102-111; Ayrıca bk. Şahin Efil, "Düşünce Tarihinde ve Modern Tıpta Ölümsüzlük Arayışı ve Eleştirisi", *Beytülhikme* 6/1 (2016), 267-268.

⁶ Jean Paul Roux, *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, çev. Aykut Kazancıgil (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999), 27-30.

⁷ Bk. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 101-109; Harun Öğmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 289-297.

⁸ Michael Hauskeller, "Ephemeroi-Human Vulnerabilty, Transhumanism and the Meaning of Life", *Scientia et Fides* 7/2 (2019), 16.

ölümsüz kılmak suretiyle Tanrı rolünü insana vermektir.⁹ İnsanın sonsuz bir varlık olabilmesinin ilk aşamasında ise genetik, biyo-teknoloji, robotik, yapay zeka teknolojileri vasıtasıyla insanı üstün zekalı, olağanüstü sağlıklı bir hale dönüştürüp ona daha uzun bir ömür verme çabası bulunmaktadır.¹⁰

Görüldüğü üzere uzun ömür olgusu insan zihnini tarih boyunca muhtelif bağlamlarda meşgul etmiş bir meseledir. Çağımızda, sosyal bilimler alanında uzun yaşama, ömrü uzatma mevzuları tıbbi ve teknolojik ilerlemeler, dini referanslar, ölüm psikolojisi, ölümsüzlük arzusu gibi konularla ilişkili olarak birtakım araştırmalarda konu edilmiştir. Bu çalışmaların bazılarında bilimsel gelişmeler ışığında ömrün uzatılmasının imkânı ve ölümsüzlük meselelerinin Kur'an ve diğer dini referanslardan hareketle değerlendirilmesi yapılırken,¹¹ araştırmaların önemli bir kısmının daha çok ölümsüzlük arzusu üzerinde durduğu görülmektedir.¹² Ömrü Kur'an ile ilişkili olarak konu edinen bir çalışmada ise Allah'ın insana verdiği ömrün, uzun veya kısa olsun, hakikati anlamada yeterli olduğu; ancak bunun önünde başka engellerin bulunduğu ele alınmıştır.¹³ Literatürümüzde, tespit edebildiğimiz kadarıyla, uzun ömür olgusunu Kur'an'da değinilen yönleriyle ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Kanaatimizce insan düşünce tarihinde güncelliğini yitirmeyen, pek çok vesile ile gündeme gelen bu meselenin son ilahi kitap tarafından nasıl ele alındığının kapsamlı bir şekilde tespit ve analizine ihtiyaç vardır. Zira Kur'an'a iman eden, İslam inancı üzere yaşayan kimselerin bu olguyu zihin dünyalarında Allah'ın haber verdiği doğrultuda bir yere yerleştirmeleri, bilimsel, teknolojik, tıbbi gelişmeleri bu kabulleri gereğince değerlendirmeleri daha isabetli olacaktır.

Çalışma kapsamında ömür ve uzun ömür kavramlarına doğrudan değinen ayetler öncelikli olarak tespit edilmiş, konuyu dolaylı olarak ilgilendiren diğer ayetler de dikkate alınarak uzun ömre dair tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak uzun ömür kavramı tanımlanmış, ardından Kur'an ayetlerinin uzun ömre dair öne çıkardığı meselelerden uzun ömür iştiağı, uzun ömrün imkânı ve değeri konuları ayrı ayrı ele alınmıştır. Araştırmanın temel referanslarını Kur'an ayetleri, tefsirler ve hadis kaynakları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda İslami literatürün yazılı kaynaklarından istifade ederek hazırlanmış olduğumuz bu çalışmada nitel veri analizi yöntemlerinden doküman incelemesi ve

⁹ Ahmet Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 18.

¹⁰ Francesca Ferrando, "Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialisms: Differences and Relations", *Existenz* 8/2 (2013), 27.

¹¹ Hidayet Aydar, "Ölümsüzlük Arzusu veya Uzun Süre Yaşamak Meselesi -Dini Referanslar ve Bilimsel Gelişmeler Işığında Bir Değerlendirme-", *Diyanet İlmî Dergisi* 41/1 (2005), 81-108.

¹² Bk. Mustafa Koç, "Ölümsüzlük Arzusu ve Birey Üzerindeki Etkileri", *Ekev Akademi Dergisi* 2/3 (2000), 61-69; Efil, "Düşünce Tarihinde ve Modern Tıpta Ölümsüzlük Arayışı ve Eleştirisi"; İlhami Günay, "Kur'an-ı Kerim'de Âdemoğlunun Ölümsüzlük Arzusunun Tercümanı ve Rehberi Olarak Hz. İbrahim" (Uluslararası Hz. İbrahim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu, İstanbul: Nida Akademi, 2019), 451-473; Volkan Feyzi - Musa Bilgiz, "Transhümanizmin Ölümsüzlük İddiasının Kur'an Açısından Değerlendirilmesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (ts.), vb.

¹³ Bk. Hikmet Koçyiğit, "Kur'an'a Göre Hakikati Algılamada Ömrün Yeterliliği ve Bunun Önündeki Engeller", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (2012), 69-92.

metin analizi takip edilmiştir.

1. Ömür ve Uzun Ömür Kavramları

Doğum ile başlayıp ölümlle nihayete erecek olan insanın yaşam süresinin bütününe *ömür* ismi verilmektedir. *Hayat*,¹⁴ *hayatın süresi*,¹⁵ *insan bedeninin ruh ile mamur olduğu zaman dilimi*¹⁶ gibi anlamlar ile karşılık bulan *ömür* kelimesi Arap dilinde *عَمْرٌ* ve *عُمُرٌ* olmak üzere iki şekilde de kullanılmaktadır.¹⁷ Kur'an-ı Kerim'de de bu kökten türemiş muhtelif lafızlar yer almaktadır. Bu kelimelerden bazıları *imar etmek*,¹⁸ bazıları *umre/umre yapmak*¹⁹ anlamında geçmiştir. On bir ayette ise a-m-r kökünden türeyen kelimeler insan ömrüne, toplumların ömrüne veya insana ömür verilmesine işaret eder biçimde kullanılmıştır. Bu kullanımlardan üçünde müstakil olarak ömür olgusuna işaret edildiği görülürken²⁰ diğerlerinde ömrün uzunluğu ve uzun ömür ile ilişkilendirilebilecek kullanımlar yer alır.²¹

Arap dilinde *عَمَّرَ* fiili insana fiziken uzun bir ömür verilmesini yahut dua ile sözlü olarak uzun ömür temenni etmeyi ifade eder. Nitekim *عَمَّرَكَ اللَّهُ تَعْمِيرًا* cümlesi birine uzun bir ömrü olması için dua etmek, onun çok yaşamasını temenni etmek anlamındadır.²² Ömrü uzun olan kimselere de *مُعَمَّرٌ* (muammer) denilmektedir.²³ Bu bağlamda *Muammerûn* Araplarda kullanılagelen bir kavram olarak karşımıza çıkar. Döneminin ortalama yaşam süresinin üzerinde bir ömür sürdüğü kabul edilen kimseler *Muammerûn*'dan sayılmaktadır.²⁴ Bu kavramın hadis ilmi kapsamında çok uzun ömürlü muhaddisler için, Arap edebiyatında da çok yaşayan edebiyatçıları kastetmek üzere kullanıldığı bilinmektedir. Zaman zaman seksen yaşını geçmiş kimseler *Muammerûn*'a dahil edilseler de çoğunlukla bu terim yüz ila yüz yirmi yıl arasında ömür sürenleri ifade eder.²⁵

Anlaşıldığı üzere ömür, insan için kullanıldığında, doğumdan ölüme kadar

¹⁴ Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), "amr", 4/601.

¹⁵ Ebû 'Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî el-Ḥalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Maḥzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), "amr", 2/137.

¹⁶ Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muḥammed er-Râğıb el-İşfehânî, *el-Mufredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Şafvân 'Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412), 586.

¹⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988); Râğıb el-İşfehânî, *el-Mufredâ*, 586.

¹⁸ et-Tevbe 9/17, 18, 19; Hûd 11/66; er-Rûm 30/9; et-Tûr 52/4.

¹⁹ el-Bakara 2/158, 196.

²⁰ el-Enbiyâ 21/44; el-Kasas 28/45.

²¹ el-Bakara 2/96; Yûnus 10/16; en-Nahl 16/70; el-Hac 22/5; eş-Şuarâ26/18; Fâtır 35/11, 37; Yâsin 36/68.

²² Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen b. Dureyd el-Ezdî İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luġa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâ'în, 1408/1987), 2/272; Ebû Manşûr Muḥammed b. Aḥmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, thk. Muḥammed 'Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2001), 2/231.

²³ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luġa*, 2/772.

²⁴ Eyyüp Tanrıverdi, "Ebû Hâtım es-Sicistânî'ye Göre Eski Arap Kültüründe 'Muammerûn': Uzun Ömürlülere Kategorisi", *Doġu Araştırmaları* 1/17 (2017), 6.

²⁵ İbrahim Hatiboġlu, "Muammerûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/323.

yaşanan hayatın tüm aşamalarını kapsayan sürenin adıdır. Her insanın kısa olsun uzun olsun bir ömrü vardır. Kimisi tek nefes alacak kadar kısa bir ömürle dünya serüvenini sonlandırırken kimisi yaşadığı devirde normal kabul edilecek ortalama bir süre bu dünyada yaşar. İnsanların bir kısmı ise ortalama süreden daha fazla bu dünyada bulunur ki bu durum *uzun ömürlü olmak* şeklinde nitelenir. Uzun ömür her insan için mümkün olmamakla beraber bu dünyada olabildiğince çok yaşama arzusu neredeyse her insanda vardır. Yaratıldığını en iyi tanıyan ve ona bilinç dünyasına uygun bir hitap ile Kur'an'ı rehber olarak tayin eden²⁶ yüce Allah insan zihnini her zaman ve zeminde meşgul eden yaşam ve ölüme dair meselelere yer yer işaret etmektedir. Kur'an'da ömrün tanımı veya uzun ömrün ne olduğu müstakil bir biçimde yer almaz. Fakat bazı ayetlerde Allah'ın insana yeterli bir ömür vermesi yahut uzun ömrün imkânı gibi hususlara değinilir.²⁷ Bazen de verilen ömrün uzunluğu, kısalığı, uzun ömrün neticesi gibi hususlar ayetlerin muhtevasında yer alır.²⁸ Bu bağlamda Kur'an'ın uzun ömür olgusuna yer verdiği ayetlerin birbirleriyle irtibatı da göz önünde bulundurularak olabildiğince bütüncül bir değerlendirmeyle ele alınmasına ve ayetlerin bize sunduğu bakış açısıyla konunun analizine ihtiyaç vardır.

2. İnsanın Uzun Ömür İhtiyacı

Hayat serüveninde gerek tanıdığı tek yaşam alanının bu dünya olması gerekse ölüm sonrasında gayba ait olup bilinmemesi insanoğlunu dünyadaki varlığının sona ermesinden korkutmaktadır. Yanı sıra insanın doğuştan getirdiği hayatta kalma iç güdüsü onun uzun ömre olan iştiağını tüm zamanlarda diri tutan bir unsurdur. Kur'an-ı Kerim'de insanın yaşamaya olan düşkünlüğüne, zaman zaman onun dünyaya olan sevgisi ve ilgisiyle alakalı olarak temas edilir. Dünyanın bir eğlence, oyun alanı olup geçici olduğu ahiret hayatınınsa sürekli ve daha hayırlı olacağı insana sıkça hatırlatılarak insanın bu dünyaya bağlılığını kuvvetlendirmemesi gerektiği mesajı verilmektedir.²⁹ Bu ayetlerdeki temel vurgu dünyanın bir geçiş mekânı, kalıcı olan ahiret yurduna hazırlık ve imtihan yeri olduğunun daima akılda tutulmasına yöneliktir. Ancak bu hatırlatmaların dolaylı olarak vurguladığı nokta ahirete inansın ya da inanmasın her insanda dünyaya bağlanma ve bunun neticesinde bu dünyada uzunca bir süre kalma isteğinin mevcut oluşudur.

İslam toplumunda ahirete iman etmeyenlerin çok yaşama isteği daha kolay mantıki açıklamalarla izah edilebilirken ahirete inanan insanlarda da uzun ömür düşkünlüğünün var olmasının nasıl açıklanacağı üzerine erken dönemden itibaren düşünülmüştür. Bu bağlamda Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) konuya dair izahı meseleyi inananlar nezdinde daha anlaşılır hale getirmektedir. Ona göre insanın dünyanın lezzetlerini, süsünü bizatihi görüp bunlardaki hazlara ulaşabiliyor

²⁶ Aşşe Betül Oruç -Sümeyye Saygın, "Vahiy-Muhatap İlişkinde Kur'an'da Referans Gösterilen Ortak Yönler", *Akif* 53/2 (2023), 198.

²⁷ el-Bakara 2/96; Fâtır 35/11, 37; Yâsin 36/68.

²⁸ Yûnus 10/16; en-Nahl 16/70; el-Hac 22/5; el-Kasas 28/45; el-Ankebût 29/14.

²⁹ Bk. el-En'âm 6/32; er-Ra'd 13/26; el-Ankebût 29/64; el-Mü'min 40/39; Muhammed 47/36; el-Hadîd 57/20; el-A'lâ 87/16-17.

olması ahiretteki lezzetlerin ve güzelliklerin ise ertelenmiş, gizlenmiş olması bu durumun temel sebebidir. Buna göre insanlar ulaşılabilir ve halihazırda verilmiş olanı incelemek suretiyle bu dünyaya daha çok bağlanıp daha uzun yaşamayı arzu ederken ertelenmiş olan ahiret hayatını düşünmeyi ve ona hazırlanmayı ihmal etmektedirler.³⁰

İslam düşünce geleneğinde insanın dünyaya olan bağlılığının ve uzun ömür isteğinin artmasının kişinin yaşının ilerlemesi ile de kuvvetli bir bağı bulunduğu kabul edilmektedir. Bu düşünce vakıyyla örtüşmekte ayrıca Hz. Peygamber'den nakledilen birtakım hadisler de bu konuda referans olmaktadır. Zira Allah Resûlü'nden nakledildiğine göre insanoğlu ihtiyarladıkça gönlü iki konuda gençleşmektedir ki bunlar *uzun ömür* ve *fazla mal* isteğidir.³¹ Rivayetlerde insan kalbinin uzun ömür ve fazla mal konusunda gençleşmesi, içinde var olan çok yaşama isteğinin yaşlandıkça daha da güçlenmesi anlamındadır.³² Bu husus insanın ölüme yaklaştığının farkına vardıkça ölümden, ölüm sonrası hayatın muhtemel getirilerinden korkması ve bu nedenle daha uzun yaşamayı istemesiyle açıklanabilir görülmektedir.

Kur'an'da insanın uzun ömür iştiağının spesifik bir biçimde sunulduğu ayette konu, Yahudilere ilişkin olarak, şu şekilde dile getirilmektedir: "*Yemin olsun ki, onları insanların yaşamaya en düşkün olarak bulursun; müşriklerden de çok. Her biri ister ki bin sene yaşasın. Oysa çok yaşatılması hiç kimseyi azaptan kurtarmaz...*"³³ Bu ayet öncesinde Allah Teâlâ Yahudilerin sayılı günler dışında azabın kendilerine zarar vermeyeceği,³⁴ ahiret yurdunun tümüyle kendilerine ait olduğu iddialarına istinaden eğer bu iddialarında ısrarcı ve doğru iseler ölümü temenni etmelerini söylemektedir.³⁵ Ardından da bu ayetle onların ölümü istemek şöyle dursun tam aksine bu dünya hayatına, toplumlar içerisinde, en düşkün, uzun yaşamaya en iştiağlı topluluk olduğunu net bir dille ifade etmiştir. Öyle ki ahirete inanmayan, "*hayat yalnızca dünyadadır, yaşar ve ölürüz*"³⁶ diyen müşriklerden dahi fazla uzun ömür arzusunda olduklarını belirtir yüce Allah.

Yahudiler tüm insanlardan istisna edilip yanı sıra da müşriklerle mukayese edilerek dünya hayatına en düşkün, ölüme karşı en nefret duyan toplum olarak nitelenmektedirler.³⁷ Müfessirler ayetteki "مِنَ الَّذِينَ أَتْرَكُوا" "*müşriklerden de çok*" ifadesini iki şekilde izah etmektedirler. Bir kesim ayetin devamında gelen "*her biri*

³⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vili 'Âyi'l-Kur'an*, thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000), 24/375; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmî't-Tefsîr*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: y.y., 1422/2001), 4/433.

³¹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *el-Câmi'u's-Şâhih*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tâvki'n-Necât, 1422), "Rikâk", 5; Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1998), "Zühd", 28.

³² Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-Bâri Şerhu Şâhih el-Buḥârî*, thk. Muḥibbuddîn el-Ḥaṭîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 11/240.

³³ el-Bakara 2/96.

³⁴ el-Bakara 2/80.

³⁵ el-Bakara 2/94-95.

³⁶ el-Câsiye 45/24.

³⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 2/369.

ister ki bin sene yaşasın" ifadesinden ötürü burada kastın Mecusiler olduğunu dile getirmektedir. Buna göre Mecusiler ölümden sonraki dirilişe inanmadıkları ve birbirlerine sürekli olarak uzun ömür temennisinde buldukları, bunu da "Bin yıl yaşa! Bin nevrüz yaşa!" ve benzeri cümlelerle dile getirdikleri için ayette bu hususa atıfta bulunmaktadır.³⁸ Taberî (ö. 310/923), Râzî (ö. 606/1210) gibi müfessirler ise ayette yalnızca Mecusilerin değil ahirete inanmayan tüm müşriklerin kastedildiğini kabul etmektedirler. Buna göre ayetteki temel vurgu müşriklerin ahiret inancının olmaması Yahudilerin ise ahiretin varlığını kabul etmeleri noktasındadır.³⁹ Müşrikler elbette tek hayatlarının bu dünyada olduğunu düşünerek bu dünyada olabildiğince uzun yaşamak isterler. Bu anlaşılabilir, tabii bir durumdur. Ancak Yahudiler ahireti inkâr etmedikleri halde niçin müşriklerden de çok ötede bir uzun ömür hırsıyla nitelenmektedirler? Müfessirler bu soruyu şöyle cevaplarlar: Yahudiler ahiret hayatının varlığından, hesabın sorulacağından haberdardır. Hz. Muhammed'e ve ona indirilene iman etmemelerinden dolayı karşılaşacakları ahiret azabının da idrakindedirler. Bu bilinçte oldukları için her biri en az bin yıl bu dünyada kalmayı ve karşılaşacakları azabı o kadar ertelemiş olmayı isterler.⁴⁰ Ayette bin sayısının zikredilmesi de Arapçadaki yaygın kullanımı gereğince çokluğu, sürenin uzunluğunu kastetmektedir. Buna göre bin yıl ile dünyada ebedi olarak kalmayı istedikleri, ölümü asla temenni etmedikleri ve edemeyecekleri dile getirilmektedir.⁴¹ Allah Teala bu temenniye çok net bir cevap vererek ayeti sonlandırmaktadır: "... Oysa çok yaşatılması hiç kimseyi azaptan kurtarmaz..."⁴² Allah hiç kimseye bu dünyada ebedilik vermemiştir, her canlı muhakkak bir gün ölecektir.⁴³ Dolayısıyla kişi dünyada ne kadar çok yaşarsa yaşasın azabı kendisinden uzaklaşmayacak ya da ortadan kalkmayacaktır; zira gelecek olan her şey yakındır.⁴⁴ Bu doğrultuda denilmiştir ki "İnsana velev ki İblis kadar (kıyamete değin) ömür verilsin, şayet küfür üzere yaşadıysa, azap onu mutlaka bulacaktır."⁴⁵

Dünya sevgisinin, çok yaşama arzusunun kat'i bir biçimde kalpten uzaklaştı-

³⁸ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, thk. Sa'îd el-Lihâm (b.y.: y.y., ts.), 56; Ebû Maşûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/514-516; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Başrî el-Mâverîdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. 'Abdilmakşûd b. 'Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/162.

³⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 2/369-371; Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1420), 3/609.

⁴⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 2/369-371; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *el-Veciz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Aziz*, thk. Şafvân 'Adnân Dâvûdî (Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1415), 119; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mışriyye, 1384/1964), 2/34; Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeskî İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999), 1/334.

⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3/609.

⁴² el-Bakara 2/96.

⁴³ el-Enbiyâ 21/34-35.

⁴⁴ İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 56; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 2/374-375; 'Abdulkerîm b. Hevâzin b. 'Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Leğâfû'l-İşârât*, thk. İbrâhîm el-Besyûnî (b.y.: el-Hey'etu'l-Mışriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 2000), 1/108.

⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 2/376.

rılması son derece zordur.⁴⁶ Bu nedenle insanın uzun ömür iştiyakı tabii bir arzu olması yönüyle Kur'an ve İslam geleneği açısından kınanan bir durum olmamıştır. Ancak ölümü reddetme, ahireti inkâr veya ahirete imanla birlikte dünya imtihanında başarısız olma, sorumlulukların hakkıyla yerine getirilememesi, ahiret azabı gibi korkulardan ötürü bir kaçış yolu olarak görülen uzun ömür iştiyakının bu yönüyle kınanmayı hak ettiği anlaşılmaktadır.

3. Uzun Ömrün İmkânı

Kur'an-ı Kerim'de uzun ömrün insan için mümkün olduğuna işaret edilen yerler genel itibariyle ölümden sonra dirilişin ve insanın yaratılışı ile gelişim süreçlerinin vurgulandığı ayetlerdir.⁴⁷ Bilhassa en-Nahl 16/70 ve el-Hac 22/5. ayetlerde insanın dünyaya nasıl geldiği, dünyada geçtiği aşamalar ve nihayetinde ölümlü buluşacağı haber verilmektedir. Ayrıca, insanların bir kısmının nispeten erken vefat ettirileceği bir kısmının ise "yaşlanıncaya, bildiklerini bilmez hale geleceği yaşa, ömrün en düşkün çağına kadar" yaşatılacağı dile getirilmektedir.⁴⁸ Bu husus insan-öğlunun yaşam evrelerinin sonuncusunun yaşlılık olduğunu ve insanlardan bazıların hafızasının son derece zayıfladığı, becerilerinin körelip bilirken bilmez hale geldiği ileri yaşlılık denilebilecek döneme kadar yaşamasının mümkün ve Allah'ın takdirinde olduğunu belirtir. İnsanın ömrünün ulaşabileceği nihai aşama olarak zikredilen bu dönem "رُدَّ ذَلَّ الْعُمُرُ" "erzelü'l-umur" olarak tanımlanmaktadır.⁴⁹ Müfessirlerin bir kısmı *erzelü'l-umur* kavramını "هَرَمٌ" "kocamışılık, bunaklık"⁵⁰ ile açıklarken bazılarına göre bu dönem yetmiş beş veya seksen yaş sonrasını ifade etmektedir.⁵¹ Bir görüşe göre ise bu aşama 90 yaş ve sonrasını kastetmektedir. Bu dönemde kişinin, daha önceki bilgi ve becerilerini unuttuğu, unutmaya da bildiklerini uygulayamayacak bir hale dönüştüğü için, bir çocuğa benzediği kabul edilir.⁵² Râzî bu dönemi insanın yaşam evrelerinden dördüncüsü ve sonuncusu olarak tanımlar ki bu *kühûlet/yaşlılık/çöküş* dönemidir. Râzî bu evrenin 60 yaşından bir süre sonra başlayıp en fazla 120 yaşına kadar devam edebileceğini belirtir.⁵³

Allah Resûlü'nün "Ümmetimin ömrü altmış ila yetmiş sene arasındadır."⁵⁴ sözüne istinaden İslam düşünce geleneğine göre ortalama bir ömür 60-70 yaşlarına kadar yaşanandır. Bu minvalde müfessirlerin ömrün en düşkün çağı, bunaklık evresi olarak nitelenen *erzelü'l-umur* ifadesini altmış yaş sonrasında gerçekleşebilecek bir dönem olarak kabul etmeleri de hem biyolojik gerçekleri dikkate alması açısından hem de insan ömrünün süresi bakımından genel kabul gören verilerle

⁴⁶ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/457.

⁴⁷ Bk. en-Nahl 16/70; el-Hac 22/5; el-Mü'min 40/67.

⁴⁸ en-Nahl 16/70; el-Hac 22/5; el-Mü'min 40/67.

⁴⁹ en-Nahl 16/70; el-Hac 22/5.

⁵⁰ İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-Kur'ân*, 208.

⁵¹ Bk. Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, 3/200; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/585.

⁵² Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf 'an Haḳâiki Ğavâmiği't-Tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 2/619.

⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 20/239-240.

⁵⁴ Tirmizî, "Zühd", 23.

uyumludur. Nitekim Allah Teala insanı güçsüzlük evresinden kuvvetli bir döneme, kuvvetli halden de tekraren güçsüzlük evresine geçireceğini yani ömrün son evresinde insana yaşlılığı takdir edeceğini açıkça belirtmiştir.⁵⁵ Tüm bunlarla birlikte ömrün en düşkün zamanının kişiden kişiye değişebileceğini kimisi için bu durum elli yaşında bile olabileceken kimisinin yüz yıl dahi yaşasa düşkünlük belirtileri göstermeyebileceğinin dikkate alınması gerektiğini belirtenler de vardır.⁵⁶ Yine her insanda yaşın ilerlemesiyle birlikte tüm zeka alanlarının gerileyeceğini peşinen kabul etmenin uygun olmadığı, birtakım zeka alanlarının bazı insanlarda altmış yaş ve sonrasında da ilerlemeye devam edebileceği de ifade edilir.⁵⁷ Ancak tüm bunlarla birlikte çoğunluğun kanaati ortalama altmış-yetmiş yaş üzerinde yaşayan ve nihai noktanın yüz yirmi yaş olarak kabul edilebileceği yaş aralığına ulaşan kimsele- rin uzun bir ömür yaşadığının ve bu sürecin ömrün en zayıf zamanı olduğunun kabul edilmesi yönündedir.

İnsan için uzun ömrün mümkün olduğunu gösteren bir başka ayette de konu benzer şekilde şöyle dile getirilmektedir: “*Kime uzun ömür verirsek onu yaratılış çizgisinde tersine çeviririz...*”⁵⁸ Bu ayette *erzelü'l-umur* ifadesi bulunmamakla birlikte ayet müfessirlerce aynı perspektiften yorumlanmıştır. Ayetteki “*نُنَكِّسُهُ فِي الْخَلْقِ*” ifadesine “onun yaratılışını tersine çeviririz, ters yüz ederiz” anlamı verilmektedir.⁵⁹ Buna göre insan dünyaya geldikten sonra bedenen ve aklen gelişip kuvvetlenme, bilgilenme safhalarından geçer. Bilgi, tecrübe, kuvvet bakımından çocukluğunda olmayan bir seviyeye erişir. Ardından uzun ömür takdir edilmişse kişi ileri yaşlılık, hatta bunama aşamasına kadar ilerler ve sahip olduğu tüm kuvvetler, her tür bilgi kendisini terk eder. İşte bu durum insanın yaratılış bakımından ters yüz edilmesi, ilk halindeki niteliklerine döndürülmesi anlamındadır.⁶⁰ Ayetteki temel vurgu ise insanın kendisine takdir edilen ömre bakıp tıpkı her evresinin geçici olması gibi ne kadar uzun yaşarsa yaşasın tüm ömrünün bir sonu olduğunun ve dünya hayatının geçiciliğinin idrakine varmasınadır.⁶¹

Hız. Nuh'un uzun bir dünya hayatı yaşamış olması Kur'an'da uzun ömre dair en spesifik örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayette Hz. Nuh'un kendi kavmine peygamber olarak gönderildiği ve onların arasında bin yıldan elli yıl eksik bir süre kaldığı, ardından da tufanın gerçekleştiği haber verilir.⁶² Hz. Nuh'un ömrüne işaret eden bu sayısal ifade müfessirlerce birkaç şekilde yorumlanmıştır. Alimlerden bazıları bu 950 yıl ile Hz. Nuh'un tüm ömrünün kastedildiği görüşünü benimsemiş-

⁵⁵ er-Rûm 30/54.

⁵⁶ Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Gâlib b. 'Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: y.y., 1422), 3/407.

⁵⁷ Bk. Saadet İder- Aysel Parlaklıç Mucan, “Keşfi'nin Te'dîb-nâme Adlı Eserinin Eğitsel Açından İncelenmesi”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (Aralık 2021), 659-660.

⁵⁸ Yâsîn 36/68.

⁵⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/548.

⁶⁰ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/293; Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*, 8/535; Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmiđi't-Tenzîl*, 4/25.

⁶¹ İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6/588.

⁶² el-Ankebût 29/14.

lerdir. Buna göre Hz. Nuh 300 yaşında peygamber olmuş, 350 yıl tufandan önce 300 yıl da tufandan sonra yaşamıştır.⁶³ Alimlerin bir kısmı da bu sürenin risalet süresini ifade ettiği kanaatindedirler.⁶⁴ Yalnızca peygamberliğinin 950 yıl sürdüğü düşüncesini benimseyenlerden bazılarına göre de Hz. Nuh 40 yaşında peygamber olup 950 yıl davette bulunmuş tufan sonrasında da 60 sene yaşamış; neticede bin elli yıl ömrü olmuştur.⁶⁵ Hz. Nuh'un kaç yaşındayken peygamber olduğu ve tufandan sonra kaç yıl daha yaşadığı bilgisi Kur'an'da açıkça belirtilmediği için bu konuda net bir kanaate varmak mümkün değildir. Bununla birlikte Hz. Nuh'a dünya üzerinde son derece uzun sayılabilecek bir ömrün verildiği hakikattir. Nitekim âlimler ayette doğrudan 950 rakamının verilmeyip "bin yıldan elli yıl eksik" ifadesinin getirilmesinin bu sürenin son derece uzun olduğuna, Hz. Nuh'un sabrına, kavminin inatçı inkarını vurgulamaya yönelik olduğunu belirtmektedirler.⁶⁶

Hz. Nuh'un uzun yaşam süresi zaman zaman insanoğlunun yüz yirmi yıldan daha fazla yaşayabileceğine yani ömrünün uzatılabileceğine delil olarak gösterilse de müfessirler bu düşüncenin yanlışlığına işaret ederler. Zira bu ayette Hz. Nuh'un uzun yaşamına biyolojik açıdan değinilmemektedir. Ayetteki vurgu Hz. Nuh'un kavminin inkarının ne kadar ileri seviyede olduğu ve bir peygamberin karşılaştığı imtihanlarla birlikte ne kadar uzun bir süre tebliğ görevine dayanabileceğini göstermeye yöneliktir.⁶⁷ Böylelikle Hz. Muhammed'e bir teselli sunulmaktadır.⁶⁸ Bazı müfessirler Hz. Nuh'a verilen bu ömrün tabii insan ömrünün haricinde Allah'tan bir lütuf olarak verildiğini kabul etmenin daha doğru olacağı kanaatindedirler.⁶⁹ Bu lütfun hikmetini tam olarak bilmek imkan dahilinde değilse de bu konuda yorumda bulunulması mümkündür. Bazıları o dönemde yeryüzündeki insan sayısının az olabileceğini bu nedenle yeryüzünü imar etmek için insan ömrünün sınırlarının üzerinde uzun tutulmuş olabileceğini söylemektedirler.⁷⁰

Kanaatimizce Hz. Nuh'a tayin edilen uzun ömrün sebebinin ve toplamda kaç yıl yaşadığını tam olarak bilmemiz mümkün ve gerekli değildir. Önemli olan ömrün süresini tayin edenin Allah olduğunu ve eğer onun tarafından takdir edilmişse insanın yer yüzünde bin yıl kadar da yaşayabileceğini kabul etmektir. Zira Allah Teala insan için uzun ömür veya kısa ömrün kendi iradesi ve takdirinde olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Her kime uzun ömür verilmişse bu durum Allah'ın bilgisindedir, kime de kısa ömür takdir edilmişse bu da onun bilgisindedir. Ayette bu husus şöyle dile getirilmektedir: "... Bir canlının ömrünün uzun olması da kısa tu-

⁶³ Bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/17; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, 4/279.

⁶⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*, 20/16; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm eş-Şa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1422/2002), 7/274.

⁶⁵ eş-Şa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 7/274; Zemaşşerî, *el-Keşşâf'an Hakkâiki Ğavâmiği't-Tenzil*, 3/445.

⁶⁶ Zemaşşerî, *el-Keşşâf'an Hakkâiki Ğavâmiği't-Tenzil*, 3/445; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 25/37.

⁶⁷ Ayşe Betül Oruç - Sümeyye Saygın, "Tefsir Kaynakları Bağlamında Peygamberlik Yaşı", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2023), 100.

⁶⁸ Zemaşşerî, *el-Keşşâf'an Hakkâiki Ğavâmiği't-Tenzil*, 3/445.

⁶⁹ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 25/37.

⁷⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân* (Beyrut-Kahire: Dâru's-Şurûk, 1412), 5/2727.

*tulması da mutlaka yazgıya uygun olarak gerçekleşir...*⁷¹ Bu ayet zaman zaman insan ömrünün uzunluğunun Allah'ın bilgisi dahilinde değişip değişmeyeceği, kısa ömrün uzatılıp uzun ömrün kısaltılmasının mümkün olup olamayacağı doğrultusunda, yani ecelin değişkenliği bağlamında da düşünülmüştür.⁷² Ancak ayet esasen her insanın belirlenen süre boyunca ömrünü tam olarak yaşayacağı ne eksik ne fazla yaşayamayacağı, bunun da Allah indinde yazılı olduğunu haber vermektedir.⁷³ Yani insan uzun bir ömür yaşamışsa bu en başında o kişi için yazılmıştır, kısa bir ömür yaşamışsa da onun için yazılmış olan odur. Her insan eceline kadar eksiksiz yaşayacak ve bu süre kimisi için bildiğini bilmez hale gelinceye kadar uzunken kimisi için çok daha kısa olacaktır.⁷⁴ Netice itibarıyla bu ayet Allah'ın ilmini, kudretini ve iradesini vurgulamaktadır.⁷⁵

Kur'an'da insanın yanı sıra toplumların, nesillerin de uzun bir ömür sürebileceğine işaret edilir. Nitekim ayet-i kerimede şöyle buyrulur: "*Bilâkis (aranızda) biz nice nesiller meydana getirdik ve onların ömrü nice yıllar sürdü...*"⁷⁶ Ayette Hz. Musa'nın ardından Hz. Muhammed dönemine gelinceye kadar çokça neslin yeryüzünden gelip geçtiği ve bu toplumlara ömür olarak uzun kabul edilebilecek süreler verildiği bildirilmektedir. Müfessirlerden bazıları bu durumun hem bu ümmetlerin müstakil olarak ömürlerinin uzun tutulduğu hem de Hz. Musa sonrasında peygamber gönderilmeyen sürenin uzun olduğu anlamına geldiğini belirtmektedirler.⁷⁷ Buna göre uzun ömürlü bu toplumlara uzun süre peygamber gönderilmediğinden onlar, verdikleri sözleri unutmuş ve Allah'ın emirlerini terk etmişlerdir.⁷⁸

Dünya hayatındaki ortalama yaşam süresinin üzerinde yaşayan, uzun ömürlü insanların varlığı geçmişte ve günümüzde malumdur. Kur'an ayetleri de bu hakikati delillendirmekte, *erzelü'l-umur* olarak nitelenen, yeryüzünde insan varlığının ulaşabileceği son evreye ulaşabilen insanların olduğunu ve olacağını bildirmektedir. Elbette insanın yaşayabileceği ömrün -ne kadar uzun olursa olsun- bir sınırı vardır ve bu tıbben yaklaşık yüz yirmi yıl olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Allah'ın, Hz. Nuh örneğinde olduğu üzere, seçtiği bazı kimselere bunun da ötesinde bir ömür süresi vermesi gibi istisnalar da mevcuttur. Bu konudaki Kur'an ayetlerinin en net mesajı ise insana ömrü verenin ve verdiği ömrü uzun yahut kısa olarak belirleyen Allah Teala olduğunun unutulmaması gerektiridir.

⁷¹ Fâtır 35/11.

⁷²Konuyla ilgili bk. Nezir Maviş, "Ecelin Değişkenliği Düşüncesinin Naslardaki Referansları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (2022), 455-482.

⁷³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/447-448; Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, 8/475; İbn Keşir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6/538-539.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, 8/475; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muḥammed el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ġanîm b. 'Abbâs (Riyad: y.y., 1418/1997), 4/350.

⁷⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ġayb*, 26/227.

⁷⁶ el-Kasas 28/45.

⁷⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 3/386; Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Aḥmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Ḥakâiku't-Te'vil*, thk. Yûsuf 'Alî Budeyvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Ṭayyib, 1419/1998), 2/646.

⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, 3/386.

4. Uzun Ömrün Değeri

Allah Teâlâ amaca matuf olarak yarattığı dünya hayatının merkezine insanı yerleştirmiş,⁷⁹ kimin daha salih amel işleyeceği konusunda insanları denemek üzere ölümü ve hayatı yaratmıştır.⁸⁰ Hayat ile ölüm arasındaki süre ise ömürdür. İnsanın Allah tarafından hayır ve şer ile imtihanında⁸¹ en temel ihtiyaçlarından biri ömürdür. Bu nedenle ömür bizatihi değerlidir. Kur'an'da insan ömrünün uzun veya kısa olabileceğine, bunun takdirinin Allah'a ait olduğuna değinilmektedir. Bununla birlikte ayetlerden ömürün uzun olmasının kısa olmasından, kısa olmasının uzun oluşundan daha değerli olduğu gibi bir anlama ulaşılmaz.

Uzun ömrün insan için mümkün olduğunu ortaya koyan ayetlerde insana uzun ömür verildiği takdirde yaratılış bakımından tersine döndürüleceği⁸² ve uzun ömürlü kimsenin ömrünün en düşkün çağına ulaşmış olacağı ifade edilir.⁸³ Ayetlerde *erzelü'l-umur* olarak isimlendirilen bu aşama insanın bildiğini bilmez hale geldiği bir dönem olarak açıklanır.⁸⁴ Kelime, insanın hal ve görünüş bakımından her şeyden aşağıda, en alçak, en kötü olması anlamındadır.⁸⁵ Dolayısıyla kişi için bu dönemin yaş bakımından en ileri fakat hal bakımından en içler acısı zaman olduğu anlaşılmaktadır. Ayetlerdeki bu ifadelerden yola çıkarak İslam alimlerinin bir kısmı ömürün bu döneminin insan için en şerli, en kötü zaman dilimi olduğunu ve uzun yaşamanın bu nedenle hayırlı bir durum olmadığını söylemişlerdir.⁸⁶ Allah Resûlü'nden nakledilen "... Allah'ım ömrün en düşkün çağına döndürülmekten sana sığınırım..."⁸⁷ duası da bu hususa delil olarak getirilmektedir. Buna göre kulun aklen ve bedenen zayıflaması, bunaklığa uğraması neticesinde farzları yerine getiremeyecek olmasından ötürü Hz. Peygamber'in bu hale düşmekten Allah'a sığındığı kabul edilmektedir.⁸⁸

Kişinin bedenen ve aklen kendini kontrol edemeyecek bir noktaya gelmesi anlamında *erzelü'l-umur'a* kadar yaşaması İslam düşünce geleneğinde arzu edilmemesi gereken bir şey olarak nitelenmektedir. Burada Allah'ın takdir ettiği bir uzun ömre itiraz edildiği düşünülmemelidir. Allah insana bu seviyede bir uzun ömür verebilir; ancak bu durumun da insan için bir imtihan olacağı göz ardı edilmemelidir. İnsan bunaklık evresine varacak kadar uzun yaşadığında bedenen ve aklen ibadetlerini, kulluğunu bilinçli bir şekilde yapamayacak hale gelebilir. Yani

⁷⁹ Muhammed Ersöz, "Kur'an'da Yaratılışın Bir Gereği Olarak İnanç ve Düşünce Farklılıkları (Hûd Suresi 118-119. Ayetler Bağlamında)", *Toplum-Birey İkileminde Ortak Değerler ve Farklılıklar*, Ed. Muhiddin Okumuşlar, Osman Zahid Çiççi (Konya: TİMAV Yayınları, 2019), 2/161.

⁸⁰ el-Mülk 67/2.

⁸¹ el-Enbiyâ 21/35.

⁸² Yâsîn 36/68.

⁸³ en-Nahl 16/70; el-Hac 22/5.

⁸⁴ en-Nahl 16/70; el-Hac 22/5.

⁸⁵ Hâfîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/180; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luḡa*, 14/302.

⁸⁶ İbn Küteybe, *Ğarîbu'l-Ğur'ân*, 208; Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 17/251; Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşrât*, 2/307.

⁸⁷ Buḥârî, "Deavât", 36.

⁸⁸ Ebû el-Ḥasan 'Alî b. Ḥalef b. 'Abdumelik İbn Battâl İbn Battâl, *Şerhu Şaḥîhi'l-Buḥârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003), 5/35; Ebû Muḥammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedruddîn el-'Aynî, *'Umdetu'l-Kâri Şerhu Şaḥîhi'l-Buḥârî* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 14/119.

sıra insanlar arasında acınası, rahatsız edici bir halde bulunabilir. Tüm bu hususlar elbette birer imtihandır.

İnsanoğlu dünya hayatında kendisini tümüyle emniyette kabul edemez. Korku ve ümit arasında ömür geçirmek durumunda olan insan⁸⁹ bilir ki kendisine verilen nimetlerden kıyamet gününde sorguya çekilecektir.⁹⁰ İnsana verilen nimetlerin başında yer alan ömrü hakkında da kişi onu nerede ve ne şekilde tükettiğinden hesaba çekilecektir.⁹¹ Bu nedenle insanoğlu ömrünü Allah'ın kendisine gönderdiği hakikatlere iman edip onun emir ve yasaklarına tabi olarak geçirmek zorundadır. Zira bu dünyada kendisine sayısız nimetler bahşedilen insan için kalıcı ve daha hayırlı olan nimetler Allah katındakilerdir.⁹² Ayetlerde insanoğlunun ölümden sonraki hayatta devamlı ve çok daha hayırlı olan nimetlere ulaşabilmesine vesile olacak iki temel unsurdan bahsedilmektedir ki bunlar *iman* ve *salih amel-dir*.⁹³ İnsan ömrünün süresi ise doğrudan kişinin kurtuluşa ermesi yahut azabı hak etmesi noktasında bir sebep niteliği taşımaz. Bu bağlamda insana verilen ömrün uzun veya kısa olmasının bizatihi övgüye değer bir vasıf olarak öne çıkmadığı görülmektedir. Ancak önemli olan verilen ömür müddetince kişinin neye inandığı ve neler yaptığıdır. Ömrün değeri için belirleyici olan süresi, uzunluğu değil nasıl olduğu, içeriğinin mahiyetidir. Bu doğrultuda insanın ne dediğini ne yaptığını bilmeyecek bir zamana kadar uzun yaşaması istenen bir şey değilken akli başında olup iman ve salih amelle bezenen bir ömrü uzun yaşamış olması bir lütuf olarak kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in kendisine sorulan "Ey Allah'ın Resûlü, insanların en hayırlısı kimdir?" sorusuna verdiği "Ömrü uzun olup ameli güzel olandır."⁹⁴ cevabı da bu durumun göstergesidir. Bu minvalde Yüce Allah'ın İslam dini üzere yaşanan, imanını koruyarak ileri yaşlara ulaşan bir kimsenin günahlarını bağışlayıp, derecesini yükselteceğine, kıyamet günü kendisine bir nur verileceğine dair Hz. Peygamber'den aktarılan⁹⁵ ifadeler de iman üzere yaşanan uzun bir ömrün Allah katında son derece değerli olduğunu haber vermektedir.

Bütün bu hususların bizi ulaştırdığı netice uzun ömrün kendi başına değerli veya külliyen değersiz kabul edilemeyeceğidir. Kur'an'a ve İslam düşüncesine göre ömrün değeri kendisinden nasıl istifade edildiğine bağlıdır. Eğer kişi ömrünü iman üzere ve salih amel işleyerek geçirmişse onun yaşadığı uzun ömür hayırlıdır. Çünkü Allah ona ebedi mükafatı elde etmesine yarayacak bir hal üzere olması için uzun bir zaman tanımış ve o kimse de kendisine verilen bu fırsatı hakkıyla değerlendirmiştir. Bu durumda bu kişinin hem ömrü hem de kendisi hayırlı olarak nitelenir. Ömrü uzun olup imanı olmayan, ameli kötü bir kimsenin de hem kendisi hem de

⁸⁹ Muhammed Ersöz, "V-R-D Fiilinin Semantik Analizi Bağlamında 'Sizden Herkes Cehenneme Uğrayacaktır' Ayetinin Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/2 (Aralık 2023), 536.

⁹⁰ et-Tekâsür 102/8.

⁹¹ Tirmizî, *es-Sunen*, "Sıfatü'l-Kiyame", 1.

⁹² el-Kasas 28/60.

⁹³ Bk. el-Bakara 2/82, 277; en-Nisâ 4/124; er-Ra'd 13/29; el-Kasas 28/67; Sebe' 34/37.

⁹⁴ Tirmizî, *es-Sunen*, "Zühd", 21.

⁹⁵ Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût - 'Âdil Murşid v.dğr (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 11/550; Tirmizî, *es-Sunen*, "Fezâilü'l-Cihâd", 9.

ömrü kötü kabul edilir. Bu doğrultuda insan için ancak ahireti ve hakiki kulluğu unutturacak ölçüde ömre düşkünlük ve nefsanî arzulara koşulsuz tabî olmanın korkulacak durumlar olduğu dile getirilir.⁹⁶

Kısa olsun uzun olsun Allah mükellef kıldığı her insana dünyada yeteri kadar bir ömür vermiştir. Allah Teala'nın cehennemde ebedi olarak kalmayı hak eden kafirlerin⁹⁷ "... *Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, iyi işler yapalım...*"⁹⁸ şeklindeki feryatlarına "Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi?.." ⁹⁹ şeklinde vermiş olduğu cevap bu durumu açıkça dile getirmektedir. Bu ayet ve benzerlerinde¹⁰⁰ esasen ahirette karşılaşacakları manzara önlerine geldiğinde dünyadayken inanmamış, Allah'tan gelen öğüt ve uyarıları dikkate almamış inkarcıların yeniden kendilerine bir fırsat verilmesi için çırpınışları ve bu çabalarının hiçbir işe yaramayacağı vurgulanmaktadır.¹⁰¹ Bununla birlikte müfessirler bu ayette inkarcılara verildiği ifade edilen ömrün süresinin ne kadar olduğu, insanın öğüt almasına yetecek bir ömrünün hangi uzunlukta bir ömür olabileceği konusunda muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre bu ömür kırk yılken¹⁰² bazılarına göre altmış yıldır.¹⁰³ Yeterli bir ömrün kişinin buluş çağına ulaşması anlamına geldiği yahut rüşd çağı olarak kabul edilen on sekiz yaşı kastettiği görüşleri de nakledilmektedir.¹⁰⁴ Özellikle kırk yaş ve altmış yaşın bu noktada öne çıktığı görülür. Zira Kur'an'da kırk yaşına ulaşan kimsenin salih amele, Allah'a itaate daha fazla yöneleceği ifade edilir.¹⁰⁵ Kırk yaş insan için beden ve ruhen olgunluk dönemi olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁶ Bu nedenle kırkına ulaşmış kimsenin Allah'ın gönderdiği peygamberlerden, vahiyden gerektiği şekilde öğüt alması ve buna uygun bir yaşantı sürmesi beklenir. Altmış yaşın ise insanın henüz aklen ve beden en kulluğunu yerine getiremeyecek ölçüde yaşlanmadığı ancak ortalama bir ömrü geride bırakacak kadar da uzun yaşatıldığı bir zaman olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Zira Allah Resûlü'nden nakledildiğine göre Allah, ecelini altmış yaşına kadar ertelediği kimsenin mazeretlerini kabul etmeyecektir.¹⁰⁷ Yani Allah Teala bu yaşa kadar insanı arzularının canlılığından ötürü mazur görebilir. Fakat altmış yaşını geçtikten sonra insandan beklenen artık arzularını öncelememesi tam olarak Allah'a kendisini teslim etmesidir. Aynı zamanda bu yaş insanın ölümü uzak göremeyeceği, ömrünün Allah'a kavuşma zamanının yakın bir

⁹⁶ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 19/119.

⁹⁷ Fâtır 35/36.

⁹⁸ Fâtır 35/37. Ayrıca bk. el-Mü'minûn 23/99-100; es-Secde 32/12.

⁹⁹ Fâtır 35/37.

¹⁰⁰ el-Mü'minûn 23/99-100; es-Secde 32/12.

¹⁰¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 4/468.

¹⁰² Bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/477-478; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, 4/476.

¹⁰³ Bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/272; Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, 14/353; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6/553.

¹⁰⁴ Bk. Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, 4/476.

¹⁰⁵ el-Ahkâf 46/15.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/478.

¹⁰⁷ Bk. Buḥârî, "Rikâk", 5.

döneminde olduğunun bilincinde olması gereken bir yaştır.¹⁰⁸ Altmış yaşına ulaştığında da tabii olarak insanın kulluğa daha da düşkün olması beklenir ve ondan inkarına devam etmesi, salih amel işlememesi konusunda başka mazeretler kabul edilmez.¹⁰⁹

Müfessirlerin önemli bir kısmı ayetteki "...Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi?.." ¹¹⁰ ifadesine ilişkin olarak söz konusu ömrün süresi hakkında herhangi bir rakam zikretmemişlerdir. Buna göre bu ayette bir kınama söz konusudur.¹¹¹ Bu ifadelerle "öğüt alan kimseye ömrü nasıl yeterli geldi ve öğüt aldıysa size vermiş olduğumuz ömür de size öğüt almanız için yeterli gelmeliydi" manasının kastedildiği ifade edilmiştir.¹¹² Yani Yüce Allah kısa olsun uzun olsun insan için tayin ettiği ömrün onun iman edip salih amelde bulunabilmesini mümkün kılacak ölçüde olduğunu vurgulamaktadır.¹¹³ Önemli olan Allah'ı, peygamberi, vahyi idrak edebilecek bir yaşa ulaşıp hak ile batılı ayırt etme kapasitesinde olan herkesin iman ile mükellef olmasıdır. Dolayısıyla ayette vurgulanan husus süresi belli bir ömür değil verilen her ömürden Allah'a iman ve salih amel konusunda istifade edilmesidir.¹¹⁴

Kur'an ayetlerinin ve söz konusu ayetleri izah eden âlimlerin görüşlerinin bizi ulaştırdığı nokta ömrün uzun oluşunun zatı itibariyle bir değer ifade etmediğidir. Uzun olsun kısa olsun ömre değer katan şey onun Allah'a iman ve onun yolunda amel ile geçirilmesidir. Ayrıca Allah Teala insanların bir kısmına uzun ömrü takdir ederken, bir kısım insana verdiği ömür oldukça kısadır. Dolayısıyla vakıa ömrün süresi itibariyle değerlendirilemeyeceğine delalet etmektedir. Yüce Allah'ın her insana öğüt almasına yeterli gelecek bir ömür verdiğini özellikle belirtmesi de önemli olanın insanın kendisi için tayin edilen süre ne kadar olursa olsun yaratıcısına iman edip onun yolunda ömrünü harcaması olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Yeryüzünde insanın nefes almaya başladığı andan son nefesine kadar geçirdiği süre ömürdür. Kimi insan için bu süre son derece kısarken kimisi için ortalamanın da üzerinde bir uzunlukta olur. Genel itibariyle ortalama yaşam süresi olarak kabul edilen altmış-yetmiş yaşlarını aşan kimseler bu bağlamda uzun ömürlü olarak nitelenirler. İnsan hayatının en temel noktalarına temas eden Kur'an-ı Kerim insan zihin dünyasını tarih boyunca çeşitli vesilelerle meşgul eden ömür konusuna da değinmiştir. Bazı ayetlerde ömre, ömrün uzunluğuna, insandaki uzun

¹⁰⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/477-478; Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'an*, 14/353.

¹⁰⁹ İbn Battâl, *Şerhu Şahihi'l-Buhârî*, 10/152-153.

¹¹⁰ Fâtır 35/37.

¹¹¹ Zemaşşerî, *el-Keşşâf'an Hâkâiki Ğavâmiği't-Tenzil*, 3/615.

¹¹² Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, 8/493.

¹¹³ Râzî, *Mefâtihü'l-Ğayb*, 26/243.

¹¹⁴ Zemaşşerî, *el-Keşşâf'an Hâkâiki Ğavâmiği't-Tenzil*, 3/615; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 6/553; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîş* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1383), 3/128. Ayrıca bk. Şeyma Altay, "Zemaşşerî'nin Akılcılığına Bütüncül Yaklaşım", *Bütün Yönleriyle Zemaşşerî*, Ed. Ömer Aslan, Hasan Özalp (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2023), 2/391.

ömür arzusuna, uzun ömrün imkanına doğrudan temas edilirken kimi ayetler de meseleye dolaylı olarak işaret edilmektedir.

İnsan içgüdüsel olarak varlığını sürdürmek ister. Ölüm, varlığı inkâr edilemez bir olgu olarak hayatın ortasında dururken yine de her insan ölümden uzak olmak, ölümü geciktirebildiği kadar geciktirmek ister. Allah ve ahiret inancı olsun ya da olmasın her insanda yeryüzünde uzun bir ömür yaşama iştiağı mevcuttur. Ahireti inkâr edenlerin dünyadaki yaşama sıkı sıkıya tutunmaları ölümden sonra bir hayatın olmadığı inançlarıyla bağlantılıdır. Bununla birlikte ahirete inanan insanlar da müşahede etmedikleri ölüm sonrası hayatın bilinemez oluşundan endişe ederek bu dünyaya bağlanır ve olabildiğince çok yaşamak isterler. Zaten dünya insanı kendine bağlayacak unsurlarla bezelidir ve insan dünyanın süslü yüzüne birebir şahit olur. Bu durum onu dünyaya gereğinden fazla bağlayabilir. Kur'an ayetleri bu bağlamda dünyanın aldatıcı yüzüne kanmamanın gereği üzerinde çok sık durur. Kur'an'ın spesifik olarak uzun ömür iştiağına değindiği insanlar Yahudiler olarak karşımıza çıkar. Ayetler Yahudi toplumunun yaşama düşkünlüğünün ahirete inanmayan müşriklerden dahi fazla olduğunu ve her bir Yahudi'nin bin yıl yaşamak isteyeceğini dile getirir. Yahudilerin bin yıl kadar çok yaşama istekleri esasında ahiretin ve hesabın varlığını bildikleri halde son peygambere inanmalarından dolayı ölüm sonrasında başlarına geleceklerden korkmalarıyla açıklanmaktadır. Bu doğrultuda anlaşılan odur ki; şayet insan bu dünyayı olması gerekenden çok sevdiği, imtihanının gereklerini yerine getirmede, ebedi ahiret hayatına hazırlık yapmadığı ve ölüm sonrası hayatın getirilerinden kaçmak istediği için uzun ömür isteğiyle yanıp tutuşursa bu kınanmayı hak eden bir durumdur. Fakat insan doğasının tabii bir arzusu olarak uzun ömrü istemek yahut ahirete daha güzel hazırlık yapıp kulluğu hakkıyla yerine getirebilmek için çok yaşama isteği kınanması gereken bir hal olarak algılanmamaktadır.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de insan için ömrü tayin edenin kendisi olduğunu vurgulamaktadır. Kısa veya uzun fark etmeksizin insana biçilen ömrün belirleyicisi odur. İnsan, ömrünün uzun veya kısa olmasını kendisi seçemezken Allah'ın insanlar içinden kimilerine ortalamanın çok üzerinde bir ömür takdir etmesi mümkündür. Tarih boyunca uzun sayılabilecek sürelerde ömür süren çok insan ve toplum var olmuştur, olmaya da devam edecektir. Ancak Allah Teala insanın doğumundan ölümüne kadar çeşitli evrelerden geçeceğini ve kimisinin bu evrelerin hepsini tamamlamadan vefat edeceğini, kimisinin de en güçsüz çağına kadar yaşatılacağını haber vermektedir. Ayetlerdeki açık ifadeler, uzun ömür verilen insanların beden ve aklen çocukluktaki gibi zayıf bir hale döndürüleceğini; fakat bu durumun çocukluktan farklı olacağını ortaya koymaktadır. Söz konusu dönem insanın düşebileceği en acınası hali tasvir eder; zira hiç öğrenmemiş bir çocuğun bilmeyip yapamaması ile bildiklerini bilmez hale gelen insan arasında çok fark vardır.

Hız. Nuh'un kavmi arasında kaldığı sürenin "bin yıldan elli yıl eksik" olarak tasvir edilmesi Kur'an'ın uzun ömrün imkânı konusunda bizlere sunduğu en belirgin örnektir. Hız. Nuh'un risaleti öncesi ve tufan sonrasıyla birlikte toplamda kaç yıl yaşadığını tam olarak bilmemiz mümkün değildir. Ayetler de bize bu bilginin ardına düşmemizi söylemez. Söz konusu ayet Hız. Nuh'un son derece uzun risaleti süre-

since gösterdiği sabrın ve gayretin büyüklüğüne işaret ederek Hz. Muhammed'e teselli sunmakta ve onu teşvik etmektedir. Bununla birlikte Hz. Nuh'a verilen bu ömür Allah'ın şayet isterse kullarını bin yıl kadar yaşatmasının mümkün olduğunu ve bu şekilde istisnaların varlığını delillendirir niteliktedir. Ancak ayetlerin temel vurgusu ömrü var edenin ve uzunluğunu belirleyenin Yüce Allah olduğunun unutulmamasıdır.

Kur'an-ı Kerim'de uzun ömre veya kısa ömre doğrudan bir değer atfedilmez. İnsana verilen bir nimet olarak elbette ömür bizatihi değerlidir. Fakat onu değerli kılan şey süresi değildir. Ömrün değeri onun nasıl geçirildiği ile ölçülmektedir. İslam âlimleri genel olarak *erzelü'l-umur* evresine kadar yaşatıldığı takdirde insan yaratılışı tersine döndürüleceğinden bu evreye ulaşıncaya kadar yaşamayı arzu edilmemesi gereken bir şey olarak nitelerler. Ancak Allah'ın takdir ettiği böylesi bir ömre itiraz ettikleri düşünülmemelidir. İnsanın beden ve aklen arzu etmeyeceği hallerde toplum içinde bulunması ve bilinçli olarak kulluğunu yapamayacak hale gelmesi ihtimalinden ötürü İslam dünyasında böyle bir algı oluşmuştur. Bununla birlikte Kur'an'da pek çok ayette insanı Allah'a yaklaştıracak, büyük kurtuluşa eriştirecek yegâne unsurların iman ve salih amel olarak tekrar edilmesi ömrün bu ikisi ile değer kazandığını göstermektedir. Hz. Peygamber'in uzun ömürlü olup ameli güzel olan kişileri hayırlı olarak nitelemesi ve İslam üzere yaşanan kimselerin Allah katında değerli olduklarını belirten ifadeleri iman ve salih amelle geçirilen uzun bir ömrün özel bir değeri olduğunu ortaya koymaktadır. Tüm bunlarla birlikte Allah Teala her insana yeteri kadar ömür verdiğini vurgular. İnsana verilen ömrün uzunluğundan bağımsız olarak önemli olan kendisine düşen vazifeyi yapıp Allah'ın gönderdiklerine iman edip uyarılarından öğüt almasıdır.

Netice itibariyle Kur'an ayetlerinin ömür ve uzun ömre dair verdiği bilgiler inanan inanmayan her insanın özü itibariyle uzun bir ömre iştiahtı duyduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Kur'an bu arzunun ölümden kaçma, ahireti yok sayma hedefiyle özel olarak kuvvetlendirilmesine karşı çıkar. İnsanın ister ortalamasının biraz üzerinde olsun isterse bin yıl kadar olsun uzun bir ömrü yaşaması mümkündür. Ancak bu tümüyle Allah'ın takdirindedir. Ayetler her insan için belirlenen ömrün en başında Allah katında kayıtlı olduğunu ortaya koyar. Bu doğrultuda İslam âlimlerinin Kur'an ayetlerinden insan ömrünün belirlenenin dışında uzayıp kısalmasının mümkün olduğu anlamının çıkarılmasını doğru bulmadıkları görülür. Son olarak unutulmamalıdır ki ömrü Allah katında değerli kılan iman ve salih ameldir. Sadece ömrünün uzun olmasının insanı kaçmak istediği şeylerden kurtaramayacağı akıldan çıkarılmamalıdır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu‘ayb el-‘Arna‘ût - ‘Âdil Mursid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Mu‘essesetu’r-Risâle, 1421/2001.
- Altay, Şeyma. "Zemahşerî'nin Akılcılığına Bütüncül Yaklaşım". *Bütün Yönleriyle Zemahşerî*. edt. Ömer Aslan-Hasan Özalp. 2/386-394. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2023.
- Aydar, Hidayet. "Ölümsüzlük Arzusu veya Uzun Süre Yaşamak Meselesi -Dini Referanslar ve Bilimsel Gelişmeler Işığında Bir Değerlendirme-". *Diyanet İlmî Dergi* 41/1 (2005), 81-108.
- Bedruddîn el-‘Aynî, Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed. *‘Umdetu’l-Kârî Şerḥu Şaḥîḥi’l-Buḥârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, ts.
- Buḥârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-. *el-Câmi‘u’ş-şâḥîḥ*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Ṭavḳi’n-Necât, 1422.
- Dağ, Ahmet. *İnsansız Dünya Transhümanizm*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrû’l-ḥadîş*. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1383.
- Efil, Şahin. "Düşünce Tarihinde ve Modern Tıpta Ölümsüzlük Arayışı ve Eleştirisi". *Beytülhikme* 6/1 (2016), 265-286. <https://doi.org/10.18491/bijop.xxxx>
- Ersöz, Muhammed. "Kur’an’da Yaratılışın Bir Gereği Olarak İnanç ve Düşünce Farklılıkları (Hûd Suresi 118-119. Ayetler Bağlamında)". *Toplum-Birey İkileminde Ortak Değerler ve Farklılıklar*. Ed. Muhiddin Okumuşlar, Osman Zahid Çifçi 2/159-171. Konya: TİMAV Yayınları, 2019.
- Ersöz, Muhammed. "V-R-D Fiilinin Semantik Analizi Bağlamında ‘Sizden Herkes Cehenneme Uğrayacaktır’ Ayetinin Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/2 (Aralık 2023), 524-537. <https://doi.org/10.18505/cuid.1322898>.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Aḥmed b. el-Herevî el-. *Tehzîbu’l-Luḡa*. thk. Muhammed ‘Avḍ Mir‘ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 2001.
- Ferrando, Francesca. "Posthumanism, Transhumanism, Antihumanism, Metahumanism, and New Materialisms: Differences and Relations". *Existenz* 8/2 (2013), 26-32.
- Feyzi, Volkan - Bilgiz, Musa. "Transhümanizmin Ölümsüzlük İddiasının Kur’an Açısından Değerlendirilmesi". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (ts.), 347-367.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *İhyâ’u ‘Ulûmi’d-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, ts.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *Mizânu’l-‘Amel*. thk. Suleymân Duniyâ. Mısır: y.y., 1964.
- Günay, İlhami. "Kur’an-ı Kerim’de âdemoğlunun Ölümsüzlük Arzusunun Tercümanı ve Rehberi Olarak Hz. İbrahim". 2/451-473. İstanbul: Nida Akademi, 2019.
- Ḥalîl b. Aḥmed, Ebû ‘Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî el-. *Kitâbu’l-‘Ayn*. thk. Mehdi el-Maḥzûmî - İbrâhîm es-Sâmerâ’î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu’l-Hilâl, 1988.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Muammerûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/325-326. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Hauskeller, Michael. "Ephemeroid-Human Vulnerabilty, Transhumanism and the Meaning of Life". *Scientia et Fides* 7/2 (2019), 9-21. <http://dx.doi.org/10.12775/SetF.2019.013>
- Hökekleli, Hayati. "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 151-165.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur’an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- İbn Battâl, Ebû el-Hasan ‘Alî b. Halef b. ‘Abdumelik İbn Battâl. *Şerhu Şaḥîḥi’l-Buḥârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1423/2003.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Ḥasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheretu’l-Luḡa*. thk. Remzî Munîr Ba‘lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1408/1987.

- İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî. *Fetħu'l-Bârî Şerħu Şahîh el-Buħârî*. thk. Muħibbuddîn el-Ĥaġġib. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. ‘Omer b. Keşîr ed-Dimeşķî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Ĥaybe, 1420/1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Ġarîbu'l-Kur'ân*. thk. Sa'îd el-Liĥâm. b.y.: y.y., ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faġl Muhammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1414/1993.
- İbn ‘Atiyye, Ebû Muhammed ‘Abdulħaġ b. Ġâlib b. ‘Abdirrahman b. Temmâm el-Endelûsî. *el-Muħarreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. ‘Abdusselâm ‘Abduşşâfi Muhammed. Beyrut: y.y., 1422.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed el-Baġdâdî. *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*. thk. ‘Abdurrezzâġ el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: y.y., 1422/2001.
- İder, Saadet - Parlaklıġ Mucan, Ayşe. “Keşîf'nin Te'dîb-nâme Adlı Eserinin Eğitsel Açıdan İncelenmesi”. *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (Aralık 2021), 647-680. <https://doi.org/10.14395/hid.979812>.
- Kur'an Yolu Meâli*. çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Koġ, Mustafa. “Ölümsüzlük Arzusu ve Birey Üzerindeki Etkileri”. *Ekev Akademi Dergisi* 2/3 (2000), 61-69.
- Koġyîġit, Hikmet. “Kur'an'a Göre Hakikati Algılamada Ömrün Yeterliliġi ve Bunun Önündeki Engeller”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (2012), 69-92.
- Kurtubî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Ĥazrecî el-. *el-Câmi' li-Âĥkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mişriyye, 1384/1964.
- Kuşeyrî, ‘Abdulkerîm b. Hevâzin b. ‘Abdilmelik el-. *Leġâifu'l-İşârât*. thk. İbrâhîm el-Besyûnî. b.y.: el-Hey'etu'l-Mişriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 3. Basım, 2000.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. Beyrut-Kahire: Dâru's-Şurûk, 17. Baskı., 1412.
- Mâturîdî, Ebû Mañşûr Muhammed b. Muhammed el-. *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebû'l-Ĥasen ‘Alî b. Muhammed el-Başrî el-. *en-Nuket ve'l-'Uyûn*. thk. es-Seyyid b. ‘Abdılmaġşûd b. ‘Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Maviş, Nezir. “Ecelin Deġişkenliġi Düşüncesinin Naslardaki Referansları”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (2022), 455-482. <https://doi.org/10.33415/daad.1033358>
- Nesefî, Ebû'l-Berekât ‘Abdullâh b. Ahmed en-. *Medâriku't-Tenzil ve Ĥaġâiku't-Te'vil*. thk. Yûsuf ‘Alî Budeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Ĥayyib, 1419/1998.
- Oruç, Ayşe Betül - Sayġın, Sümeyye. “Tefsir Kaynakları Bağlamında Peygamberlik Yaşı”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2023), 84-108. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1257089>
- Oruç, Ayşe Betül - Sayġın, Sümeyye. “Vahiy-Muhatap İlişkisinde Kur'an'da Referans Gösterilen Ortak Yönler”. *Akif* 53/2 (2023), 197-217. <https://doi.org/10.51121/akif.2023.40>.
- Öġmüş, Harun. *Câhiliyye Döneminde Araplar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Râġib el-İşfehânî, Ebû'l-Ĥâsım el-Ĥuseyn b. Muhammed er-. *el-Mufreddât fî Ġarîbi'l-Kur'ân*. thk. Şafvân ‘Adnân ed-Dâvûdî. Dimaşķ; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.
- Râzî, Ebû ‘Abdillâh Faħrüddîn Muhammed b. Ömer b. Ĥuseyn er-. *Mefâtîhu'l-Ġayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 1420.
- Roux, Jean Paul. *Eskiçaġ ve Ortaçaġda Altay Türklerinde Ölüm*. çev. Aykut Kazancıġil. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 1999.

- Sandars, N. K. *Gilgamiş Destanı*. çev. Sevin Kutlu - Teoman Duralı. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.
- Şa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm eş-. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 1422/2002.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed el-Mervezî es-. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ğanîm b. 'Abbâs. Riyad: y.y., 1418/1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî eş-. *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli 'Âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000.
- Tanrıverdi, Eyyüp. "Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye Göre Eski Arap Kültüründe 'Muammerûn': Uzun Ömürlüler Kategorisi". *Doğu Araştırmaları* 1/17 (2017), 5-37.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-. *es-Sunen*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbüri el-. *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Şafvân 'Adnân Dâvûdî. Dımaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1415.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*. thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-. *el-Keşşâf 'an Haḳâiki Ğavâmiği't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.